

Метою «смертохристів» проголошується перемога над воскресохристами. Неможливість отримання Царства Божого автоматично підсилює значення отримуваних насолод в поцейбічному житті і знімає потенційну розплату за будь-які гріхи в майбутньому. Завершується Маніфест героя роману Ю.Щербака протоієрея Борисогліба Чикирисова фразою, яка близька за звучанням до ніцшеанівської «Бог помер», а саме – «Віднині всі вільні. Христос - помер»¹⁰.

Образ же створених уявою автора новолюдей наче успадковує характеристики, якими наділяв надлюдину Ніцше. Паралелі, які ми навели, аналізуючи лише одну сюжетну лінію роману-антиутопії Ю.Щербака, засвідчують, що релігійні новотвори постають синкретичним або ж навіть еклектичним поєднанням елементів інших релігій та їх потрактуванням. І описані в романі «секти» не є настільки фантастичними, щоб можна було з впевненістю заперечити саму можливість їх появи в майбутньому.

З аналізу антиутопій можна висувати, що будь-яке прагнення суспільства (йдеться про авторів як членів того чи іншого суспільства) описати суспільство, є рефлексорним прагненням в силу замкненості смислової системи. Відтак можемо констатувати ще одну колізію і парадокс, внаслідок відсутності позиції стороннього спостерігача, з точки зору якого можна було б поглянути на суспільство як на зовнішній об'єкт. За Н.Луманом, німецьким соціологом, суспільство таке, як нам уявляється, оскільки всі уявлення є частиною самого суспільства. І в той же час суспільство буде завжди чимось таким, що відрізняється від описаного, оскільки реальність завжди є чимось складнішим.

Всі вищезазначені процеси, описані в утопіях і відтворювані в тій чи іншій мірі в реальності, ілюструють кардинальні зміни самих релігійних організацій, коли саме існування церкви (в соціологічному розумінні) виявляється під питанням. Час того соціального порядку, який був обумовлений релігійними вимогами, збігає. Диференціація суспільства і плюралізація релігії призводять до приватизації релігії, коли саме соціальне існування члена суспільства розпадається на кілька складових, де є публічне і приватне життя. Релігія витискається в приватне життя, стає приватною справою. Відтак все більше не релігія диктує людині, якою вона має бути, а навпаки – релігія людині.

1.2 Оксана ГОРКУША, Людмила ФИЛИПОВИЧ. Геополітичний українсько-російський конфлікт: реакція українських церков.

Сучасне українське суспільство розшароване не лише економічно, соціально, професійно, інформаційно, територіально, політично, історично, але й світоглядно та досвідно. Чи є щось, що сьогодні об'єднує Україну? Є. Це – сучасність як сукупність культурно-цивілізаційних факторів та дійсність як сукупність доленосних подій. Кількості й інтенсивності доленосних для України подій за останні 3 роки – від 22 листопада 2013 року, цебто першого протесту проти невідписання асоціації з ЄС - предостатньо. Ще не час підводити підсумки, перманентна криза йде, йде війна, маємо багато втрат, але ми вже зробила свій вибір.

Впродовж 25 років Україна проходить складний процес становлення самостійної держави – повноцінного суб'єкта сучасної геополітики. Йдемо від декларативного проголошення незалежності й самостійності Української держави (1991 рік) до повноцінної самочинності. Всі розуміють, що це шлях важкий. Він ускладнюється тим, що в суспільній свідомості українців присутні різні історіографічні традиції. Одна з них ототожнює нинішню земну батьківщину з СРСР і чекає його повернення, навіть із зброєю в руках бореться за це. Інша традиція інфікована ідеями міфічного «русского мира», яка на референдумах волала «Рассея, приїди!». Ще одна бажає анархічної децентралізації із безконтрольною владою місцевого князька. Нарешті є ті, які хочуть «об'єднання» в новій конфігурації із включенням

¹⁰ Щербак Ю. Час смертохристів. Міражі 2077 року. – К.: Ярославів Вал, 2013. - С. 50-62.

частини України до різних утворень - Польсько-Литовської держави, Балто-чорноморської унії, федерацію слов'янських народів тощо). Очевидно, що такі настрої і проекти не сприяють консолідації України та її поступу.

Водночас за 25 років незалежності значно збільшилась кількість громадян, які чітко усвідомлюють себе українцями й своєю земною батьківщиною вважають Україну. Як показують соціологічні опитування ¹¹, тими історичними персонами, які оцінюються найбільш позитивно українцями, а відтак базово визначають провідну історіографічну українську лінію, є Ярослав Мудрий (32,9%), Богдан Хмельницький (31,7%), Володимир Великий (30,7%). Такі одіозні персони, що є репрезентантами «русского мира» та фундаментальними персонами імперсько-російської історіографії, як Цар Петро I (12,9%), Владімір Ленін (5,3%), Іосіф Сталін (7,2%) значно поступаються українським державникам в популярності. Це свідчить про те, що хоч і важко, але Україна все ж таки звільнюється від ланцюгів пострадянської і російської ідеології. Показовим є те, що найбільшої популярності персони-фундаменти російсько-імперської ідеології мають саме у тих регіонах України, що зазнали збройної агресії Росії. Також вони є більш популярними в регіонах зі значним сепаратистським ризиком (Донбас, Причорномор'я)¹².

Днями опубліковані показові результати опитування Центру Разумкова (листопад, 2016). 65% українців, відповідаючи на запитання «чи хочите ви відродження СРСР?», заявили – ні. Вони складають більшість в усіх регіонах (від 51% на Сході до 87% на Заході). Серед респондентів у віці до 29 років не хочуть відродження Радянського Союзу 83%, серед тих, кому 60 і більше – лише 44% ¹³.

¹¹ Дослідження “Що об'єднує та роз'єднує українців” Фонду «Демократичні ініціативи імені Ілька Кучеріва» спільно з соціологічною службою «Ukrainian Sociology Service» з 25 грудня 2014 року по 15 січня 2015 року на замовлення Міжнародного центру перспективних досліджень в 11 регіонах України. Всього опитано 4413 респондентів (по 400 в усіх регіонах України, на Закарпатті та Буковині – 401, в Центрі – 402, на Поліссі – 410). - <http://dif.org.ua/article/shcho-obednuje-ta-rozednuje-ukraintsiv>.

¹² Кого з перерахованих історичних діячів України Ви оцінюєте найбільш позитивно? (Виберіть до 3-х діячів)

	Князь Володимир (Великий)	Ярослав Мудрий	Великий князь Литовський Ольгерд	Гетьман Дмитро Вишневецький	Богдан Хмельницький	Гетьман Іван Мазепа	Цар Петро I	Михайло Грушевський	Володимир Ленін	Степан Бандера	Йосип Сталін	Ніхто з них	Важко відповісти	Інший (хто?)
Волинь	29,2	33,0	2,0	7,7	43,8	20,0	1,5	32,5	1,0	34,7	0,7	3,0	4,3	1,3
Галичина	42,5	38,8	0,5	4,5	39,0	10,0	2,8	19,8	0,5	47,0	0,5	2,2	7,7	0,0
Південний Захід	30,2	23,9	0,5	2,0	12,5	2,0	2,2	29,9	2,2	6,0	2,0	17,2	12,2	0,5
Поділля	15,2	17,7	2,5	6,0	17,7	6,5	7,7	10,7	5,8	7,2	9,8	19,8	14,2	0,3
Центр	25,9	34,1	0,0	6,7	30,6	8,2	9,5	22,1	1,5	13,4	4,7	7,7	14,2	0,7
Полісся	33,0	32,0	2,9	7,8	30,6	6,6	4,4	17,1	3,4	12,7	7,8	6,4	8,1	0,2
Слобожанщина	26,0	35,0	1,0	2,0	22,5	6,5	18,2	6,0	5,2	1,0	6,0	7,0	15,0	1,3
Нижнє Подніпров'я	33,3	35,5	0,3	11,5	45,8	6,5	18,2	17,2	4,5	2,2	3,0	8,0	4,8	1,8
Причорномор'є	34,1	35,3	0,8	2,8	36,3	5,0	21,1	23,8	10,8	0,8	14,0	5,8	7,5	1,3
Донбас	29,6	27,3	0,0	1,0	27,1	1,8	30,3	13,0	12,8	2,0	16,3	14,8	4,8	2,3
Київ	26,1	47,9	2,5	7,8	28,3	10,8	6,3	24,3	2,5	17,3	3,8	5,5	12,8	0,3
УКРАЇНА ЗАГАЛОМ	30,7	32,9	1,1	5,4	31,7	6,9	12,9	18,7	5,3	12,5	7,2	8,7	8,8	1,0

¹³ http://censor.net.ua/news/419744/ukraintsami_sebya_schitayut_86_grajdan_opros_tsentra_razumkova

Є сенс продемонструвати ще одну таблицю з цього опитування. Тут йдеться про відчуття і усвідомлення близькості людей із різних регіонів України до Росії¹⁴. Як бачимо, справа не тільки в географії. Поділля не має кордонів з Росією, але дає 25,6%. Натомість Слобожанщина, що межує з Росією, дає лише 13,3%.

Очевидно, ці таблиці роблять геополітичні орієнтації українців зрозумілішими: Захід і Центр України стримить на Захід, в Європу, Південь і Схід – тягнеться на Схід, до Росії. Виходячи з цього, виникає велика спокуса подати події в Україні як внутрішньо-український конфлікт між Сходом і Заходом України, як громадянську війну між різними політичними силами, соціальними верствами населення, різними ідеологіями. Так це було. І в кожній країні таке є. Навіть останні вибори в США показали те, наскільки ця країна роз'єднана. Але так було у нас до 2013 року, коли люди визначалися щодо майбутнього – з Росією чи Європою, до російської окупації Криму, до військових дій на сході, до збиття російським боком малазійського літака боїнга 777, до військових конвоїв. Називати анексію чужих територій і військову агресію та окупацію громадянською війною може тільки сліпий. Внутрішньо-українські проблеми з вдертям на нашу територію Росії перетворилися на європейські, світові, глобальні. Тут і насправді зіткнулися інтереси глобальних гравців: Європа, Росія, США. Це також і протистояння між-цивілізаційне, між-епохальне. Протистояння між демократією та автократією, олігархократією, тоталітаризмом, диктатурою і терором, між лібералізмом та консерватизмом (фундаменталізмом), протистояння між плюралізмом і монополізмом, між багато- і одно культурністю.

Зрозуміло, що геополітичний конфлікт, зокрема війна Росії з Україною – це видима форма міжцивілізаційного мега-протистояння. У це протистояння, вільно чи не вільно, втягнуті і церкви України, які в пошуках своєї ідентичності приречені реагувати на події суспільного життя світу та України.

Реакція при цьому може бути різною. І вона є різною - словесна і дієва, або несловесна (мовчанка) і недієва (нічогонероблення). Кожна релігійна організація обирає свою стратегію реагування. Є церкви, які швидко визначилися щодо цивілізаційного вибору українського народу, визначилися ще на Майдані, а то й навіть до нього. Вони вирішили: «Церква з народом». Є церкви, які і не шукають відповідь на питання про цивілізаційну орієнтацію, тому що не мають такого запиту від своєї пастви. Є церкви, які знаходяться на роздоріжжі чи заблукали, а тому відмовляються від чіткої відповіді. Але є й такі, які чинять опір історичному ходу подій: або стоять на місці, топчуть в задумі чи хитринці, або ж навіть тягнуть в минуле.

¹⁴ Російська держава

	Дуже близькі	Значною мірою близькі	Значною мірою далекі	Дуже далекі	Важко сказати
Волинь	6,0	37,0	32,3	22,0	2,8
Галичина	3,0	12,2	36,5	37,8	10,5
Південний Захід	13,7	33,4	42,4	8,2	2,2
Поділля	25,6	26,4	25,9	18,0	4,1
Центр	9,8	27,6	28,4	22,1	12,1
Полісся	20,0	30,0	18,5	14,3	17,2
Слобожанщина	13,3	42,5	29,0	5,5	9,8
Нижнє Подніпров'я	32,1	41,4	17,5	7,0	2,0
Причорчномор'є	27,1	46,4	15,5	5,8	5,3
Донбас	53,1	41,6	4,3	0,3	0,8
Київ	13,7	36,2	28,1	14,4	7
УКРАЇНА ЗАГАЛОМ	22,9	34,1	22,5	13,6	7,0

Вже для всіх очевидно, навіть для світових та європейських структур, що йде війна, як її тепер чіткіше називають – *війна гібридна*.

Сьогодні вже неможливо закрити очі і сказати, що нічого не відбувається, що немає обстрілів, вбивств, загиблих, полону, сиріт, переселенців, окупації. Церкви відчули, а згодом усвідомили, що вони є частиною цього нового життя, оскільки гинуть їхні прихожани, треба ховати цих людей, надавати допомогу їхнім родинам, пояснювати, за що загинули їхні сини-брати-чоловіки-батьки. На фронт постійно мобілізують нових воїнів, знаходяться там солдати та офіцери, можливо що навіть з їхніх парафій, які потребують духовної опіки. Церкви включені через своїх вірних у всі ці новітні для України процеси.

Говорячи про реакцію українських церков на геополітичний конфлікт між Україною і Росією, на перший погляд картина виглядає так. Більшість церков, крім однієї – Українська Православна Церква Московського Патріархату (УПЦ МП) – підтримують європейський вибір України, засуджують російську агресію проти України, активні в презентації патріотичної позиції. УПЦ МП ж у своїй діяльності висловлює інші підходи, що викликає спротив та нерозуміння в українському суспільстві та політикумі. Епогеєм суспільних настроїв і предтечею владних рішень у збалансуванні цієї ситуації є проект Закону, який передбачає надання особливого статусу релігійним організаціям, керівні центри яких розташовані в державі-агресорі. У січні 2015 року Верховна Рада визнала Росію державою-агресором. Законопроект про особливий статус релігійних організацій, керівні центри яких розташовані на території держави-агресора - зареєстрований в квітні 2016-го року¹⁵. Зрозуміло, що цей законопроект був спричинений специфічною позицією УПЦ МП й спрямований на зменшення шкоди від такої позиції. Зауважимо, такий крок виявляється життєво необхідним, якщо керівний центр релігійної організації знаходиться в країні-агресорі, тобто практично ця інституція підпорядковує свою позицію та діє згідно з інтересами країни, що чинить збройну агресію проти нашої держави.

Орієнтація східних і південних регіонів на Росію співпадає з тими регіонами, у яких переважно представлена УПЦ МП. Виходячи з того, що однією з провідних функцій, які виконують релігійні організації, є світоглядна, логічно зробити висновок про те, що саме ця церква втокмачувала в голови своїх прихожан ідеї «русского мира», формуючи уявлення про Росію чи СРСР як свою батьківщину. Тобто культурно-цивілізаційний вибір населення цих регіонів є результатом душпастирської діяльності УПЦ МП.

Проте ситуація тут насправді є набагато складнішою.

Крім таких очевидних відповідей на пряме запитання, є й інші. Наприклад, про природу церкви: це духовно-релігійна чи ідеологічна інституція? Чи може сьогодні церква бути тільки релігійною і зосереджуватися на виконанні тільки релігійних функцій? Спробуйте знайти відповідь на питання: яка церква більш духовна або/й ідеологічна (в координатах різних східнохристиянських традицій – московсько-патріархатних чи киево-центрично-християнських) – УПЦ МП чи УПЦ КП?

Лінійна залежність між проповіддю священників і настроями парафіян заперечується тим, що на Заході України знайдемо немало москвофілів, ще з XIX ст., а на Сході – послідовних українських патріотів, хоча результатом проповіді мало би бути формування справжніх християн.

Крім того, якщо УПЦ МП відповідає за антиукраїнський вибір східняків, то такою ж мірою вона відповідає і за проукраїнський вибір західняків. Церква не одноманітна в своїх політичних, культурних і навіть мовних вподобаннях.

Не менш дискусійним є питання про виключно церковну відповідальність за переважно антиукраїнський вибір мешканців Сходу. Чи таким вже вирішальним є вплив церкви на суспільну свідомість українців? Так, Схід і Південь географічно (і не тільки) ближче до Росії, і роль православної церкви тут значна, але чи варто цю роль перебільшувати? Хіба сила церкви взагалі, а на Сході зокрема, така вже помітна? Ці райони досі є найбільш затейзованими, найменш релігієзованими, де вплив церкви не такий вже й

¹⁵ <http://www.radiosvoboda.org/a/news/28042837.html>

відчутний. Соціологи релігії знають ціну релігійній самопрезентації і не довіряють отриманим відсоткам. Коли ввести всі критерії релігійності, то кількість віруючих стрімко зменшується.

Дійсно, авторитет церкви серед українців досить високий, церкві довіряє фактично кожний другий українець (може тому, що більше немає кому довіряти, а чи ж погано знають, що відбувається всередині церков?). Однак роль світоглядного виховання віруючих у справі формування їхніх переконань, зокрема щодо образу земної Батьківщини й своєї ролі у ній, не треба перебільшувати. Релігія тільки повертається в публічний простір. В Україні вона ще не оселилася в ньому там впевнено і фундаментально. Суспільство все ще не бере до уваги релігійний фактор. Він відсутній в усіх партійних програмах, проектах виходу з кризи, програмах розвитку, в міжнародній політиці України. Тільки після Майдану влада почала зважати на таку силу, якою є Церква і релігія, зважати як на дієву та окрему силу, бо ж церкви нарешті в майданівські дні вголос заявили про свою незгоду з діями влади, солідарно висловили протест проти антинародної політики президента та уряду Януковича.

Суспільство чекало на СЛОВО церков, особливо православної, і особливо УПЦ МП як найбільшої релігійної інституції в Україні. А вона, ця церква, і тоді промовчала, і зараз мовчить.

Згідно з результатами дослідження, проведеного у лютому 2015 року групою соціологічних компаній – РЕЙТИНГ, SOCIS, Центр Разумкова та КМІС¹⁶, 74% жителів України вважають себе православними, 8% – греко-католиками, по 1% – римо-католики та протестанти (євангельські християне). Просто християнами себе вважають майже 9% опитаних, не відносять себе до жодного з релігійних віросповідань 6%, а ще 1% респондентів було важко відповісти.

В регіональному розрізі в усіх областях найбільш поширеним є православ'я, окрім галичанських - Тернопільської, Івано-Франківської та Львівської областей, де більше половини мешканців є греко-католиками. Також греко-католиками себе вважають майже 20% мешканців Закарпаття. Римо-католиків зустрічається більше на Закарпатті (7%), у Хмельницькій (3%), Тернопільській (3%), Вінницькій та Житомирській областях. Протестанти (євангельські християни) найбільше поширені у Рівненській (5%), Волинській, Тернопільській, Чернівецькій, Київській, Донецькій і Хмельницькій областях.

До УПЦ Київського Патріархату найчастіше відносять себе віряни на Заході та в Центрі України, а до УПЦ МП – на Півдні та Донбасі. Але й тут є парадокси: найбільше православних у Вінницькій, Рівненській, Волинській областях, а не в Донецькій чи Луганській. І саме УПЦ МП !!!

Правда, події 2013-2016 років вплинули на ситуацію. Симпатії та належність (а це не одне й те ж) до УПЦ МП і УПЦ КП змінились на користь останньої. На відміну від соціологічних досліджень попередніх років, нові дані свідчать про зміну конфесійної самоідентифікації православних віруючих. Тепер серед тих, хто вважає себе православними, відносна більшість (38%) вважають себе прихожанами Української Православної Церкви Київського Патріархату, і майже вдвічі менше (20%) – Православної Церкви Московського Патріархату. При цьому лише 1% православних відносять себе до Української Автокефальної Православної Церкви, а решта - 39% вважають себе просто православними, без конкретної конфесійної належності¹⁷.

Раніше до УПЦ КП найчастіше відносили себе православні віряни на Заході та в Центрі України, а до УПЦ МП – на Півдні та Донбасі. 2016 року дослідження показало, що навіть в Південних і Східних областях, крім Донбасу та Одещини, прихильників Київського Патріархату більше, ніж Московського. При цьому, чим далі на Південь і Схід, тим більше опитані схильні себе вважати просто православними і не відносити себе до жодної православної юрисдикції. Зокрема, найбільше таких у Кіровоградській, Миколаївській,

¹⁶ Більшість українців вважають себе віруючими-християнами – ІНФОГРАФІКА 02.09.2015 12:03 / Інститут релігійної свободи //

http://www.irs.in.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1594:1&catid=34:ua&Itemid=61

¹⁷ Там само.

Харківській, Запорізькій, Дніпропетровській, Сумській, Одеській, Донецькій та Луганській областях.

Дещо інші дані, але з тими ж тенденціями, демонструють дослідження, здійснені за підтримки Представництва Фонду Конрада Аденауера в Україні¹⁸.

	МП	УПЦ	КП	УПЦ-	УАПЦ	Просто православний	Не знаю
2000		9.2		12.1	1.3	38.6	4.6
2005		10.6		14	0.8	33.4	1.9
2010		23.6		15.1	0.9	25.9	1.6
2013		19.6		18.3	0.8	28.8	2.5
2014		17.4		22.4	0.7	28.1	1.4
2016		15		25	1.8	21.2	2

Про що це говорить? Українці більш свідомо і відповідально почали ставитись до своєї церковної належності. Вони вже не бояться заявити про зміну церковної належності, якщо церковна політика суперечить їхній громадянській позиції.

Збільшення кількості прихильників УПЦ КП відбувається не через те, як те постійно пояснюють на всіх міжнародних майданчиках представники МП мотиви захоплення їхніх храмів з боку УПЦ КП, а через офіційну позицію цієї церкви, за рахунок суб'єктивного фактору. УПЦ МП на офіційному рівні веде себе не як самостійна українська інституція, а як частина РПЦ, що обслуговує ідеологічні інтереси Москви і представляє російську імперсько-історіографічну точку зору. Тому її прихожани, що живуть в сучасній Україні й переживають зі своєю Батьківщиною сучасні проблеми, змушені міняти церковну належність. 39 парафій Церкви Московського Патріархату вже перейшла в УПЦ КП¹⁹.

Хоча в МП це називають «рейдерським захопленням», насправді ці переходи спричинені доброю волею більшості парафіян, які не хочуть належати до церкви, що не вважає Україну самостійною державою, не засуджує збройної агресії Росії, не визнає захисників України гідними пошани. Це виявив своїм невставанням в Київській опері глава УПЦ МП митрополит Онуфрій під час вшанування загиблих захисників України тощо.

* * * * *

В православній церковній традиції є дві провідні моделі поведінки в ситуації збройних конфліктів:

1) миротворча, якщо мова йде про міжусобиці й громадянську війну; це коли потрібно замирити сторони конфлікту, знайти не силові способи його розв'язання з метою збереження єдності суспільства, країни;

2) консолідуюча, якщо мова йде про захист держави, на яку напав зовнішній агресор, який брутально порушує природні права однієї із сторін, захоплюючи чужі території, вбиваючи громадян іншої держави, нав'язуючи свої закони.

УПЦ МП послідовно й наполегливо демонструє свою “миротворчу” позицію, роблячи вигляд, ніби збройна агресія Росії проти України є “громадянським конфліктом”²⁰. В

¹⁸ До якої саме православної Церкви Ви себе відносите? (2000-2016). - http://www.razumkov.org.ua/ukr/poll.php?poll_id=1122. Опитано 2018 респондента віком від 18 років. Теоретична похибка вибірки не перевищує — 2,3%.

¹⁹ http://risu.org.ua/ua/index/all_news/state/legislation/64700/

²⁰ Митрополит Онуфрій про війну на Сході . липень 2015. <http://uoj.org.ua/video/mitropolit-onufrij-pro-vijnu-na-skhodi-o-vojne-v-donbasse>

офіційних зверненнях представників цієї церкви така позиція пояснюється тим, що «по обидва боки є наші вірні». І не лише вірні, але й священники УПЦ МП та РПЦ часто виявляються на боці агресора, іноді навіть зі зброєю в руках²¹. Пам'ятаємо про роль священника УПЦ МП в захопленні Слов'янська (в храмі УПЦ МП був склад зброї і переховувались бойовики, що готувались захоплювати Слов'янськ) та безліч інших подібних фактів. Тому ця церква є шанованою й визнаною в анексованому Криму та на захоплених проросійськими бойовиками територіях Луганської і Донецької областей України. То ж не дивно, що саме до цієї церковної інституції звертається Голова СБУ із закликом допомогти звільнити заручників на окупованих територіях²², адже саме вона має там вплив. І справді УПЦ МП демонструє свої можливості в цій діяльності. Так, недавно зусиллями УПЦ МП з двохрічного полону було звільнено захопленого українського військового²³.

Натомість щодо інших українських церков, зокрема україноідентичних, на окупованих територіях спостерігаються утиски й гоніння. Їхні храми захоплюються, священники і віруючі – переслідуються. Таке відношення до українських церков в ДНР і ЛНР провокується тим, що вони не служать справі утвердження «руського мира». Для представників Церкви Київського Патріархату, Української Греко-Католицької Церкви, протестантських спільнот перебування на захоплених територіях є небезпечним для життя. Усі пам'ятають про розстріл у Слов'янську протестантських пастирів. Така сама трагічна ситуація з українськими церквами наявна в анексованому Криму.

Неартикульована церковна позиція УПЦ МП ставить цю церкву в двозначну ситуацію, з якої кожний вибирається, як знає. Досі сукупної, соборної політики, яка б представляла і захищала інтерес України та українців, у цієї Церкви немає. Вона ніби очікує того, що її російсько-імперська історіографія, яка багатьох вже не влаштовує, розчиниться сама по собі, що ніхто не помітить її розділеності, що внутрішні розколи уврачуються самі по собі. УПЦ МП втрачає статус суб'єкта історії, все більше перебирається на її манівці. Цивілізаційний потяг пішов в інший бік. Не підтримуючи Україну, вона підтримує її ворогів. Дійсно, церковна інституція не є політичною інституцією, її функції дещо ширші. Церква – це спільнота віруючих, які можуть мати різні політичні погляди. Але доведеться щомити вирішувати: чи ти єдиний з братом, що власним життям захищає наш цивілізований світ, а чи ж з ворогом, який його хоче зруйнувати. Не може в рамках однієї церкви уживатися прихильник «руського мира» і Українського світу. Може йтися про різні способи досягнення однієї мети. Але мета має бути одна!

Однак ми бачимо, що сама церква УПЦ МП висловлюється з точки зору релігійно забарвленої російсько-імперської ідеології. Це не означає, що всі члени цієї церкви мають такі ж переконання. І ми впродовж останніх двох років спостерігаємо постійні внутрішньоцерковні конфлікти, що старанно прикриваються в публічній сфері. Загальна ж риторика УПЦ МП – «миротворча»: заклики до миру будь-якою ціною і примирення на будь-яких умовах, що б дозволило відновити «руський мир» у його духовно-православній цілісності.

Як пам'ятаємо, влітку 2016 року саме УПЦ МП чомусь дивно вела своїх вірних хресною ходою просити про мир у Київ, а не в Москву чи Донецьк, де власне і знаходяться зацікавлені у агресії проти України суб'єкти.

* * * * *

Те, наскільки кожна церква чи її священослужителі готові послужити консолідації зусиль українського народу на захист України від збройної агресії Росії, видно із включеності в капеланське служіння. Розпорядження №677 Кабінету Міністрів України

²¹ СБУ заборонила в'їзд в Україну священнослужителю РПЦ у зв'язку з участю в бойових діях на боці бойовиків ДНР <http://www.pravda.com.ua/news/2016/10/20/7124238/>

²² http://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/religion_and_policy/64984/

²³ <http://news.church.ua/2016/12/18/zusillyami-ukrajinskoji-pravoslavnoji-cerkvi-zvilneno-ukrajinskogo-vijskovopoloneno/>

«Про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах, Національній гвардії та Державній прикордонній службі» було схвалено 2 липня 2014 року, а «Положення про службу військового духовенства (капеланську службу) у Збройних Силах України» було затверджене наказом Міноборони №40 від 27 січня 2015 року. Та фактично капеланська служба самоорганізовувалась раніше. І як ми про те писали вище, вже від початку військових дій капелани-добровольці рушили на фронт, щоб бути духовними побратимами бійцям на передовій. Деякі церкви працювали в напрямку підготовки капеланів навіть значно раніше. Так, зокрема, УГКЦ направляла своїх священиків у військові вищі навчальні заклади (із 2004 року), аби вони змогли в майбутньому служити капеланами й бути «своїми серед воїнів», ставати духовними побратимами бійцям за потреби.

Відтак можемо виділити принаймні декілька етапів розвитку капеланства в Україні: 1) попередньо підготовчий, коли церкви спрямовували частину священиків на спеціальну підготовку для можливості в майбутньому опікуватись саме військовими; 2) стихійно-добровольчий, коли священики за покликом серця й Божого натхнення самі вирушили виконувати душпастирську місію на фронт; 3) регламентовано-інституалізаційний, коли було сформульовано “Кодекс військового священика (капелана)”, визначено на законодавчому рівні основні положення капеланського служіння й створена «Рада у справах душпастирської опіки при Міністерстві оборони України», в завдання якої, власне, й входить організувати інститут військового капеланства в ЗСУ та Нацгвардії України; 4) спеціально-підготовчий, коли церкви активно взялись за спеціальну підготовку священнослужителів для роботи на передовій.

Так, зокрема, УГКЦ 7 лютого 2015 року сформулювала «Звернення до священиків про душпастирство в умовах війни» й організувала спеціальне навчання для капеланів, в основу якого покладено досвід різних країн та України в цій сфері. Щодо УПЦ КП, то 8 липня 2015 року Священний Синод УПЦ КП постановив, що всі священики від 25 до 55 років повинні бути готовими до мобілізації на капеланство. Для них також організували спеціальне навчання, яке, крім іншого, містить й початкову медичну підготовку. Так само й інші церкви потурбувались про підготовку священнослужителів до капеланської діяльності.

Капеланське служіння здійснюється силами спеціально підготовлених церквами та відібраних спеціальною капеланською радою для цієї потреби парафіяльними священиками чи пастирями за ротацийним принципом: місяць на фронті, три – у своїй парафії (так принаймні в УПЦ КП).

Станом на середину 2016 року маємо дані діяльного перебування священиків в зоні бойових дій²⁴:

Ці цифри, як бачимо, корелюються не лише із кількісним представленням церковної ідентичності серед українців, але й із бажанням та готовністю певної церкви та її священиків і пастирів діяти на захист України. Так, принаймні станом на 2016 рік, належність до УПЦ МП заявляють 15 % віруючих, а належність до УПЦ КП – 25%. А ось капеланів від УПЦ МП перебувало в зоні бойових дій лише 8, а від УПЦ КП – 295. І на це є суб’єктні та дійсні причини. До суб’єктних можна віднести те, що УПЦ МП, як суб’єкт релігійної політики,

²⁴ Бути поруч. Основи військового капеланства для військових і волонтерів. Тетяна Калениченко, Руслан Коханчук, - 2016. С.23:

Церква	Священики-капелани	Священики-волонтери	Активісти від церков
УПЦ КП	295	14	
УПЦ МП	8	28	
УАПЦ	5	27	
УГКЦ	122	30	9
РКЦ	4	7	
ВСО ЄХБ	12	1	18
ВСЦ ХВС-П	23	8	28
Інші християни (в т.ч. з не ідентифікованою церковною ідентичністю)	52	35	85
Всього	521	150	140

представляє в своїй офіційній позиції швидше інтерес промосковського «русского мира», аніж незалежної від Російської федерації України. Натомість УПЦ КП чітко себе ідентифікує саме як Українська за земною місією церква, тож і відчуває відповідальність за мобілізацію українців на захист Батьківщини. До дійсних можна зарахувати той спротив, який виник би в лавах захисників України, якби вони на лінії вогню почули проповідь “примирення” з “братами” (офіційна риторика УПЦ МП), що захоплюють зі зброєю в руках Українські міста, чи оповіді про “громадянський конфлікт”, коли щодня зустрічаються в бою з російськими військовими чи бойовиками, озброєними та вишколеними Росією.

Щодо протестантських пасторів, то їхня очевидна більшприсутність в зоні бойових дій (ВСО ЄХБ та ВСЦ ХВС-П – разом 35 капеланів, 9 волонтерів і 46 активістів; крім того в «інших християнах» очевидно знаходиться значна кількість тих протестантських пасторів та волонтерів, які не відносять себе до ВСО ЄХБ та ВСЦ ХВС-П, хоча за статистикою за 2015 рік протестантів в Україні не більше 1%) зумовлена особливістю протестантського підходу – служити не лише словом, а щонайперше дією, активною включеністю, бути поруч і допомагати там, де є в цьому гостра потреба. Тому вони дуже часто присутні там, де найбільш потрібні, і в якості волонтерів, працівників медичних служб просто допомагають, де можуть, виконуючи в такий спосіб і своє служіння. На рівні громадянсько-релігійних відносин у волонтерську діяльність так само можуть включатись й деякі священики з Московського Патріархату, адже й для них на індивідуально-діяльному рівні є можливість вийти за межі офіційної церковної риторики.

Офіційна статистика не враховує даних про мусульман, особливо тих, які представляють духовні управління, що не входять до Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій. Виходячи з інформації, яку надав муфтії ДУМУ Умма Саїд Ісмаїлов, точна кількість воїнів-мусульман, які нині захищають Україну в зоні АТО, не відома навіть самим мусульманам, але наближається десь до 500 (за приблизними даними Управління військового капеланства). Є дані, що за два є половиною роки війни у лавах Збройних Сил України, Нацгвардії та добровольчих батальйонах пройшли через АТО до двох тисяч мусульман. За національною належністю більшість з них є кримськими татарами, а на другому місці - це чеченці та етнічні українці, що сповідують іслам.

За конфесійною належністю майже всі воїни-мусульмани сповідують традиційний сунітський іслам. Половина з них пішли захищати Україну як добровольці, другу половину складають професійні військові, контрактники або мобілізовані за призовом. Це свідчить про високий дух патріотизму серед мусульман України. Серед мусульман є декілька старших офіцерів (полковників), декілька молодшого офіцерського складу, але більшість є солдатами. За свідченням командирів, вони дуже цінують воїнів мусульманського сповідання як хоробрих вояків, які, до того ж, не вживають алкоголь і поважають старших за званням. Згідно з мусульманським вченням, загинути на полі бою є великою честю, а відступати з поля бою - великим гріхом. Тому мусульмани проявляють хоробрість, витримку, останніми залишають поле битви, прикриваючи відступ своїх військових частин. Так було в 2015 році під Дебальцевим, коли українські війська виходили з оточення, їх відступ останніми прикривав чеченський батальйон. Саме під час виконання цього завдання загинув Бригадний генерал Іса Мунаєв, пам'ять якого вшанували відкриттям пам'ятної дошки у Києві. Серед українських мусульман чотири воїни отримали звання «Народний герой України» (в тому числі і одна жінка), також велика кількість мусульман отримали державні нагороди різних ступенів.

Мусульмани України є не лише у війську, але й серед тих мусульман, які є парамедики, лікарі, волонтери і капелани. Управління військового капеланства мусульман України має дозвіл від Генштабу духовно опікуватись віруючими мусульманського сповідання в зоні АТО та постійно має по два імама-капелана в кожному з трьох секторів. Цікаво те, що з шести імамів-капеланів, чотири є українцями, один - грузин і один - татарин. Імами-капелани тісно співпрацюють з християнськими капеланами різних конфесій, допомагають один одному та разом координують свою діяльність.

Крім християн і мусульман, в ЗСУ служать й іудеї. Є інформація про те, що 16 вересня 2016 року відкрилася імпровізована синагога, яка чекає на сміливого рабина.

* * * * *

На рівні державно-церковних відносин в Україні діє сукупний релігійно-церковний суб'єкт Всеукраїнська Рада Церков та релігійних організацій, у якій представлені найбільші церкви України. Знаменно, що своє 25-те ювілейне засідання ВРЦіРО провела в Краматорську – одному із прифронтових міст, раніше звільненому від бойовиків²⁵. На цьому засіданні представники церков та релігійних організацій прийняли спільне звернення щодо утвердження миру та поступу українського суспільства²⁶. Це глибокий і фундаментальний документ, в якому засвідчено, що ВРЦіРО поводить себе й говорить до суспільства як єдина духовна інституція, що опікується долею України та духовним здоров'ям українців. Цей історичний документ заслуговує ретельного прочитання, але ми спеціально виділили ключові тези, які, на нашу думку, розкривають позицію ВРЦіРО та закладають фундамент для оздоровлення України. Показово, що й представник УПЦ МП, присутній у цьому єдиному релігійно-церковному суб'єкті, поділяє точку зору, проголошену цим документом. Тобто й риторика УПЦ МП виправляється й стає державоцентричною на рівні ВРЦіРО, що, безумовно, корисно для духовного оздоровлення України.

Таким чином, аналіз присутності й ролі релігій та церков в сучасній дійсності України, в ситуації збройної агресії сусідньої імперії, війни та значних суспільних проблем, нею породжених (загиблі захисники України, поранені, консолідація суспільства на захист Батьківщини, підтримка і захист переселенців з окупованих територій, мешканців звільнених територій, волонтерська допомога ЗСУ, Нацгвардії тощо) нам засвідчив, що церкви України переважно ефективно функціонують у двох площинах: державно-церковній та релігійно-громадянській, що безумовно є вагомим чинником майбутньої перемоги України. Однак також ми помітили, що геополітичний чинник відіграє значну роль у тому, яким чином та чи інша церква поводить себе стосовно України та українців. Якщо церква є інструментом в ідеологічній війні проти України держави-агресора (Російської федерації), то її офіційна риторика не лише не сприяє консолідації громадян на захист Батьківщини, але й стає причиною суспільно-світоглядного розколу населення, що, безумовно, не на користь ні Україні, ні Церкві, яка втрачає прихожан (вище наводилися статистичні дані цього).

Відтак висновуємо: 1) ті церкви, що вважають себе українськими за місцем історичного заснування та/або місійного покликання, засудили агресію Росії, активно присутні на фронті як капелани і волонтери, фінансово, матеріально і духовно підтримують українських воїнів, переселенців, місцеве населення. Вони долучаються до виховання здорового патріотизму, і в областях їх значного поширення (Західна та Центральна Україна) наявна більша допомога військовим частинам. Саме такі церкви та конфесійні спільноти, що поділяють цю настанову, піддалися гонінням в окупованому Росією Криму та теренів Донецької і Луганської областей (це - УГКЦ, УПЦ КП, ДУМК);

2) ті церкви, що здебільшого не орієнтовані на взаємодію із громадянським суспільством, в цілому негативно сприйняли ЄвроМайдан, в свій час претендували на провідне місце в державно-церковних відносинах, втрачають ознаки духовно-релігійної організації й перетворюються на наглядово-ідеологічний апарат, що обслуговує певну владну систему. Такою є функція Російської Православної Церкви. Саме тому УПЦ МП сьогодні опинилась у дуже складному становищі, бо ж їй доводиться вибирати свою ідентичність, балансує між ототожненням із прислужницею ідеологічної системи агресора чи суто обрядо-продукувальною інституцією;

3) низка релігійних організацій та конфесій (зокрема, адвентисти і Свідки Єгови), спираючись на власні богословські положення, намагались послідовно демонструвати свою

²⁵ <https://ssu.gov.ua/ua/news/1/category/2/view/2193#sthash.SXoRoWZc.VInVHXaI.dpbs>

²⁶ Звернення Всеукраїнської Ради Церков і релігійних організацій щодо утвердження миру та поступу українського суспільства. 2 листопада 2016 р.

непричетність до події Майдану, що зрештою створило відчуття їхньої вилученості із суспільної дійсності, свідомого дистанціювання від неї та безумовно зменшило їхні шанси впливати на формування Майбутнього, що започатковувалось (нагадаємо у зв'язку з цим також і про те, що потурання або й непротивлення злу за певних обставин є злочином перед добром);

4) церкви, як і релігія загалом, глибоко пов'язані з геополітикою, особливо у справі сприяння прогресивним чи регресивним тенденціям суспільного розвитку та історичного поступу. Так, релігійні ідеї здатні інспірувати суспільно-історичний прогрес, а їхні інтерпретації - реально втілюватися у релігійну і суспільну діяльність, яка носить відповідний характер. Реакція на конфлікт між Україною і Росією має не лише релігійні чи моральні, політичні чи економічні підстави, але й цивілізаційно-екзистенційні.